

Oponentský posudek na dizertační práci *Adély Zelendy Kupcové*

„Narativní identita v biografických vyprávěních představitelů extremistické sféry ve střední Evropě“

Ve svém oponentském posudku se nejprve budu věnovat rekonstrukci autorčina textu, abych zjistil jaké poznávací prostředky autorka uplatňuje, jak formuluje své badatelské téma, výzkumný problém a jaký teoretický rámec i metodický postup ve svém tázání a zkoumání uplatňuje. Následně pak zhodnotím poznávací přínos dizertační práce, upozorním na některé nejasnosti a nedostatečnosti v badatelském postupu a přístupu a vyjádřím se k obhajitelnosti dizertační práce.

Autorka sleduje ve své dizertační práci téma politického extremismu, zejména jeho pravicovou formu. V úvodu ke své studii charakterizuje poznávací rámec, ve kterém je téma odborně i prakticky reflektováno, a specifikuje úhel pohledu, který chce ve své studii sledovat. Cíl své dizertační práce vidí v orientaci na kontext jednání aktivistů politického extremismu, jenž by jí umožnil porozumět okolnostem, které osmyslují jejich jednání a přispívají k utváření jejich identity. I když se autorka přiklání k činnostnímu a sociopsychologickému přístupu, počítá také s širšími strukturálními okolnostmi, které spojuje s procesy společenské transformace zemí střední Evropy (ss.10-11). Své téma vymezuje také negativně: nechce sledovat obvyklý politologický postup, který zaměřuje svou analytickou pozornost na formování ideologických interpretací a jejich vliv na mobilizaci (extrémních) politických hnutí (s.11). V úvodu také autorka představuje postup svého studia a strukturu dizertační práce.

Po uvedení tématu se věnuje metodologickým otázkám svého výzkumu: metodě biografických rozhovorů, popisu a zdůvodnění vzorku a zejména etickým okolnostem sběru empirického materiálu, které u zvoleného tématu vyžadují zvláštní citlivost výzkumníka ke komunikaci s narátory. Teoretická část následuje po metodologickém výkladu: je označena jako soubor pojmů a souvislostí mezi nimi. Výklad se více věnuje určitým symptomatickým projevům spojeným s pojmem extremismu než s výkladem relevantních teorií a jejich možného přínosu při sledování cíle dizertační práce. Zde autorka poukazuje na relační a výčtové charakteristiky extremismu a disciplinárně orientovaná vymezení tohoto pojmu (politologické, sociologické). Následně se věnuje třem pojmům a možnostem jejich analytického zobrazení: (i) podstatný význam připisuje pojmu aktivistický politický styl (oproti jeho omezené podobě); (ii) dále charakterizuje pojem extremistické uskupení a jeho indicie a (iii) sociální podmínky pro formování a růst extremismu, které spojuje s diskuzí o shodných a rozdílných rysech pravicového a levicového extremismu. Ke

třetí kapitole je připojena ta část studie, která popisuje - pomocí sekundárních pramenů i poznatků z rozhovorů - situaci extremismu ve vybraných zemích střední Evropy. Zvláštní pozornost je věnována subkultuře Skinheads, která podle autorky představuje vstupní platformu pro extrémní politická hnutí (s.87).

Čtvrtá kapitola je věnována teoretickým a metodologickým aspektům narativního poznávacího přístupu. Teoretickou oporu čerpá autorka zejména z konstruktivistické koncepce Bergera a Luckmanna (později doplňuje odkaz na sociálně psychologické přístupy Adamse a Chrze, s. 111). V tomto teoretickém rámci specifikuje klíčové indikace narace jako prostředku konstrukce identity (životní téma, aktérství, zápletka, hodnocení, obrazy druhých, reflexivita, diskurz). S tímto teoreticko - metodologickým rámcem přistupuje k prezentaci svých poznatků z rozhovorů. Nejprve uvádí rozhovory s těmi narátory, kteří byli sto poskytnout svůj příběh v dostatečně bohatém obsahu, aby byla zřejmá linie tvorby jejich identity v proměnlivosti a úplnosti socializačního prostředí a cyklu (rodačka, solitér a materialista). Ke druhé části, která se týká proměnlivých podmínek tvorby identity, připojuje autorka k analýze zbývající část rozhovorů. Interpretace je rámována tematickou analýzou sledovaných příběhů aktérů extremismu. Při volbě poznávacího rámce autorka využívá jak teoretické interpretace sledovaných jevů (např. Eriksonovu klasifikaci fází tvorby identity), tak poznatky z rozhovorů.

Úvod k šesté kapitole („Stálost: životní téma a hodnotové zakotvení“) považuji za klíčový text pro specifikaci a interpretaci badatelských problémů, který krystalizuje z bohatého zázemí získaných poznatků. Zde autorka zdůrazňuje pojem životního tématu jako stabilizujícího prvku v dynamickém, proměnlivém a nejistém procesu utváření identity studovaných aktérů extremismu. Životní téma se ukazuje jako svorník mezi pohnutkovými zdroji jednání (obavami a očekáváním) na jedné straně a postojovými či hodnotovými orientacemi na straně druhé (s. 205). V této části také autorka přistupuje k určitým zobecňujícím krokům a vymezuje konkrétněji aspekty zjišťovaných hodnotových orientací a svébytného rámce jejich ambivalence (ss. 211). Kromě relací mezi jednáním a loajalitou, kritikou a pravdou, výjimečným jednotlivcem a pospolitostí, svobodou a řádem věnuje autorka zvláštní pozornost vědění o historičnosti, souvislostem mezi minulostí a budoucností, tradicí a očekávaným řádem. Zařazení tohoto tématu do své analýzy zdůvodňuje zkušeností z rozhovorů. K tomu uvádí: „Téma dějin a historie narátoři často zmiňují v kontextu sebepojetí... I proto jsme se rozhodla zařadit tuto kapitolu („6.3 Pohled na dějinný vývoj a smysl dějin“ pozn. K.M.) , přestože téma pohledu na dějiny jsem v rámci rozhovorů záměrně nesledovala ... a bude toto téma pouze načrtnuto“ (s.240). V této části jsou argumenty narátorů hodnoceny

nejen ve vztahu k utváření jejich identity ve specifickém sociálním prostředí, ale jejich argumentace je hodnocena z hlediska přijatých odborných pojetí historických i civilizačních forem společnosti (Spengler, Tönnies, Huntigton, Popper).

Náročnému úkolu čelí autorka v závěrečném vyhodnocení svého dizertačního projektu. Jeho obsah je však důležitý pro čtenáře, neboť zde může sledovat, jak bohatý autorčin vhléd do zkoumaného jevu a jeho situací jí umožňuje specifikovat jeho obecnější rysy. Autorka v závěru konstatuje, že extremismus má silnou propustnost do psychosociálních vrstev jednání a tvorby identity, což ovlivňuje jeho situovanost, ale i jeho mobilizační sílu. V biografické metodice a pojmosloví (osobní mýtus, příběh, témata) se podařilo specifikovat stabilizační aspekty (ideové vize) a více zdůraznit destabilizující faktory socializace aktérů extremismu (pocitové vlivy a nejistoty). K těmto faktorům patří zejména destabilizující vliv kulturního pesimismu a stabilizující vliv představy o novém sociálním řádu a jeho dějinné významnosti. Výběr narátorů z různých zemí střední Evropy a získané poznatky z rozhovorů přispívají podle autorky k porozumění vlivu obecnějších etnických a sociálně transformačních faktorů na mobilizaci aktérů extremismu.

A nyní k hodnocení práce. Předcházející rekapitulace textu dizertační práce již obsahuje určitý hodnotící aspekt, který jsem spojil se standardními náležitostmi odborného textu. Tento pohled je však nutno doplnit hodnocením autorčina příklonu k etnometodologickému přístupu a konkrétně k využití narativní metody při studiu zvoleného tématu. Tím bylo ovšem nutné modifikovat standardní sociálněvědní poznávací postupy. Do pozadí ustupuje apriorní specifikace zkoumaného problému, orientační úloha relevantních teoretických rámců či koncepcí a formulace hypotéz či výzkumných otázek. Postup spíše sleduje nashromážděné poznatky, rozvíjí k tomu iterativně pojmový aparát a posléze jsou fixována zobecnění teoretické povahy. Tento postup autorka sleduje, ale ne vždy s explicitním záměrem a s jasnými kroky. Souhlasně lze akceptovat volnější úvodní specifikaci tématu, zahájení výkladu s charakteristikou rámce a prostředí zkoumání a nástínem obecnějších metodologických problémů. Pro vypovídací hodnotu získaných poznatků je důležitý komentář ke způsobu, jak získala autorka důvěru narátorů, jejichž postoje jsou založeny spíše na nedůvěře k širšímu sociálnímu prostředí. Určitou odchylku od zadané etnometodologické linie výkladu však vytváří třetí kapitola. Zde jsou prezentovány různé segmenty odborné reflexe extremismu, které však nehrají podstatnou úlohu v linii výkladu - demarkace k politologickým přístupům, či srovnávání pravého a levého extremismu. Prvně jmenovaný problém sice přispívá k ujasnění cíle dizertační práce, ale politická a politologicky založená témata do výkladu přece jen

vstupují. Obdobně stojí stranou následujícího výkladu i interpretace rozdílů mezi pravo-levým extremismem. Kapitola k hnutí skinheads je důležitá pro pozdější výklad, ale uvedená klasifikace tohoto kulturního hnutí nekoresponduje s využívanou klasifikací extrémních hnutí, resp. není objasněn důvod této rozdílnosti (s. 82). Naopak komparace situací v zemích střední Evropy je včleněna svými poznatky do linie výkladu, i když košatá kulturní zprostředkovanost jednání i socializačních forem, včetně okolností současných transformací, neumožňuje poznávací přínos těchto komparací výrazněji využívat (což také autorka činí). Přesvědčivý etnometodologický a fenomenologický postup však začíná kapitolou 4. Zde jsou již formulovány analyticky orientované pojmy, které jsou interpretovány jak s ohledem na získané poznatky, tak i na obecně přijímané odborné pojmy a jejich interpretační možnosti. Teoretické, empirické a interpretační prostředky výkladu již autorka neodděluje, ale v průběhu výkladu je vhodně kombinuje. Určitou nejasnost však vidím v metodologickém úvodu ke kapitole (viz podkapitola 4.1). Zde autorka objasňuje narativní metodu v širším kontextu kvalitativních metod bádání, uvažuje o propojení komplexního přehledu s dílčím vzhledem do kontextu jednání a sebeurčení, o možnostech induktivního propojení velkého množství narativních dat do obecnějšího obrazu sledovaných témat (ss. 91-92). Tento komentář není zcela přesvědčivý. S ohledem na následující přesné vyložení narativní metody není ani nutný. Celkově ve čtvrté kapitole a v závěrečném hodnocení se podařilo autorce využít bohatých poznatků uplatněné metody a vystihnout kontext extrémního jednání, jeho návaznost na vůli k sebeprosazení aktérů, na význam osobního poslání i selektovaných a sledovaných idealizací, jejichž sociální robustnost je využívána v proměnlivosti vztahů k prožívaným situacím a k okolnímu prostředí. Prezentované pojmové zobecnění aktivity a aktivismu představuje podnětný příspěvek k sociálněvědní diskuzi o pojetí činnosti a aktérství v prostředí slábnoucí role etablovaných institucí současných společností. I když autorka se chtěla původně věnovat spíše sociálně psychologickým přístupům - a ideologické i politologické aspekty chtěla nechat stranou - , tak v „logice“ svého výkladu k těmto otázkám došla. Otevřel se tak problému, který již formuloval K. Mannheim: v jakém ideovém kontextu se zkušenost nesená určitým hnutím uzavírá a za jakých okolností a aktivit lze ideové představu otevírat. I tento nezamýšlený důsledek práce lze považovat za pozitivní přínos práce, i když otevřel k důkladnějšímu promyšlení problém reflexivity (viz dále)

K výše uvedenému hodnocení chci připojit ještě některé připomínky a dotazy:

Studium hodnotových orientací je bezpochyby ovlivněno aktuálními situacemi a ambivalencí hodnot při jejich vlivu na orientaci jednání. Autorce se zdařilo poukázat na jejich stabilizaci v kontextu reflektovaného osobního příběhu. Vliv některých faktorů v takto utvářené zkušenosti a

identitě vyvolává určitou nejasnost ve vnímání zkušeností z rodiny a vzdělání. Pozitivní zážitky z rodinného prostředí dětství se neprojektují do významu pro vlastní rodinu v dospělosti. Obdobná nejasnost je i v případě vzdělání – odbornost a pravda jsou prezentovány jako důležité sebeidentifikační hodnoty při hledání respektu v sociálním prostředí, avšak rozhovory neposkytují žádná sdělení o významu školního vzdělání a zdrojů vzdělanostního růstu v životních příbězích narátorů. Tato okolnost je pro mne nejasná zejména v případě rodačky (a mých zkušenostech o úloze školy v bývalé NDR).

Další připomínka se týká způsobu využití odborných pojmů a koncepcí při interpretaci získávaných biografických poznatků a obecněji úlohy reflexivity v rekonstrukci životních příběhů aktérů extremismu. Již výše jsem poznamenal, že některé odkazy na tyto prameny byly zmíněny a nezapadaly do linie výkladu. V textu čtvrté kapitoly, kterou hodnotím velmi pozitivně, jsou odborné zdroje používány citlivě ve prospěch zjišťovaných a zobecňovaných biografických poznatků. Nevznikla mně zde námitka ve stylu: „vždyť pojetí tohoto autora nelze využít bez ohledu na jiná relevantní pojetí“. Taková námitka však vzniká při interpretaci představ narátorů o možné budoucnosti s ohledem na jejich celkový kulturní pesimismus a mocenskou ambici v rámci hnutí. Využití argumentů odborných autorit o problémech civilizace a možné budoucnosti moderních společností ve prospěch tvrzení o shodnosti některých interpretací mezi odborníky a narátory nebere v úvahu celkovou pozici využitých odborných autorit v diskuzi o těchto problémech. Beru však v úvahu, že uvedená námitka se týká reálného poznávacího problému, který sleduje využívání odborného vědění v praktickém jednání aktérů obecně a extremistů zvláště. Odpověď k této otázce by však vyžadovala přesnější obraz o vzdělávacích, komunikačních a informačních zdrojích, které narátoři využívají a jak je uplatňují ke stabilizaci, „uzavírání“ a institucionalizaci sociálního hnutí. I zde se nabízí přínosný Mannheimův výklad o způsobu přechodu od partikulárních ideologií k obecnějšími ideovým platformám, v novějších pohledech pak přínos koncepcí o formách institucionální reflexivity (Beck, Giddens, Alexander, Urry a j.)

Celkově konstatuji, že předložená práce představuje dizertabilní text, ve kterém autorka prezentuje svou schopnost řešit kompetentně a originálně odborné problémy a také podněcovat diskuzi k obecně přijímaným odborným pojetím. Práci doporučuji k obhajobě.

Müller Karel, 24.11.2014

